

Mål & Mæle · 2

15. årgang 1992

»Sproget vil simpelt hen ikke kigges efter i sømmene«, skriver forfatteren til artiklen om sprogets vilkårlighed. Der er noget vist chokerende ved at opdage at ens oplevelse af sproget ikke svarer til sandheden om sproget. Se selv side 9

Et beslægtet emne er det ulykkelige forhold mellem »almindelige mennesker« og sprogforskerne. De taler om sprog på vidtforskellige måder og har meget svært ved overhovedet at forstå hinanden. Det er tit som om det slet ikke er det samme sprog de taler om. Læs artiklen side 13

Sætningerne *det bliver nok regnvej* og *det bliver vist regnvej* betyder det samme. Men i *han er nok/vist fra Århus* giver ordene *vist* og *nok* forskellig betydning. Læs om de små og meget vigtige ord *vist* og *nok* side 21

Man bruger sproget til at argumentere med, men der findes faktisk en hel del argumentation så at sige indbygget i sproget, som gør at vi tit vurderer samtidig med at vi beskriver. Læs om den argumentative sprogvidenskab side 27

Sprogligheder 2

Løsninger til sprogviden 7

Sprogets vilkårlighed 8

Den gamle dansklærer 12

Vist og nok 13

Facitlisten til det danske sprog 21

Om argumentation i sproget 27

Sprogviden 32

At barnets og kvindens sprog ligner hinanden, er ganske forståeligt: ligesom barnet taler kvinden hurtigere og mere end manden, hvorved hendes sprog nødvendigvis må blive simple. Kvinden har i sproglig henseende mere af det umiddelbare instinkt end egentlig bevidsthed, hvad man for eksempel kan se i skolen, hvor den unge pige har lettere ved at lære fremmede sprog end den unge mand, men til gengæld har større vanskelighed med grammatikken.

*Knud Hjørthø
(1869-1931)*

SPROGLIGHEDER

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen, Ole Tøgeby og Carsten Elbro. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Ina Nielsen
Institut for Almen og Anvendt
Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 86, 2300 København S
og mærk kuverten Sprogligheder.

? Dansk udtale af franske ord

Det er en fin idé med 'Sprogviden' på bagsiden; men der må være rimelighed i jeres krav.

Hvorfor vil I have 'entrecôte' udtalt med langt 'â'? Fransk mændene bruger 'o', og vi har på dansk det samme lukkede 'o', f.eks. i 'sol', 'Odin', 'kro'.

Det franske 'croustade' udtales 'krustad' i to stavelser, og velmenende sprogfolk har sikkert i sin tid 'fordansket' det til 'krustade'. Da der stadig kommer nye menigmænd til, har nogle med lidt kendskab til fransk tænkt: »'u' udtales som 'y'«. Altså er det blevet til 'krystade', og hvem tør i dag gå til sin bager og bestille 6 krustader?

Jeg ville sætte pris på at få min 'udviklingsteori' bekræftet og eventuelt uddybet.

Til gengæld har jeg et par gode, franske ord til 'Sprogviden': 'popline' og 'Citroën', og så er der da for resten også 'Madame de Staël'.

Med venlig hilsen
Ella Jensen
Aalborg

! Kære Ella Jensen

Det er rigtigt at ô'et i *entrecôte* på fransk udtales som et langt o. Når jeg anbefalede udtalen å (*angtrekåht*), er det fordi vi har tradition for at et langt fransk o udtales som et langt å. Tænk på ord som *hausse*, *sauce*, *Claude*, *Rhône*, *de Gaulle*, *table d'hôte*. De har alle langt o på fransk, men altså langt å i dansk.

Der er altså grænser for hvor langt vi strækker os i retning af rigtig fransk udtale når vi bruger franske fremmedord, og det burde jeg have nævnt. Tak for korrektionen!

Ordet *krustade* kom med i retskrivningsordbogen i 1891 og har fra begyndelsen dansk stavemåde. Det er egentlig ikke noget som »velmenende sprogfolk« har fundet på. Reglerne for fordanskning af fremmedord står i ministeriel bekendtgørelse om retskrivningen af 27.2.1892. De sprogfolk som redigerer retskrivningsordbøgerne, følger blot denne bekendtgørelse, og det er en Folketingsbeslutning at lave om på den.

Bekendtgørelsen forlanger bl.a. at ou i franske ord som er almindelige i dansk, skrives som u, og det gør man derfor i talrige tilfælde: *suveræn, kupé, turist, butik, dublet, guvernør, rutine, kusine* osv. Vi kan altså ikke se om et u også er et u i fransk og skal udtales y (*vue, culotte, ecu*) – eller om det er et ou i fransk og derfor skal udtales som u (*kulør*). Derfor fejlen i *krustade*.

Ja, *popeline* og *Citroën* overforfransker vi i dansk. De franske udtaler er ikke *poplæng* og *sitroæng*, men *poplinn* og *sitroænn*.

EH

? Kommaer ved sætningsknode

Kommaerne i vedlagte sætning, der er klippet i Politiken 29/3 1992, er i hvert fald forkerte, dog nok undtaget ét.

»Sprogkurser forudser Hans Henrik Quaade, der bliver behov for i HT, når det, han kalder flyvske tanker fra direktøren Henning Hummel-mose, bliver en realitet.«

Sætningen er vanskelig, men jeg ville gerne høre Mål & Mæles forslag?

Tak for det gode blad.

Med venlig hilsen
Else Varnild
Odense C

! Kære Else Varnild

Det er en ret knudret sætning, De har fundet i Politiken, men den er såmænd korrekt nok – også hvad kommaerne angår! Den kan godt formuleres enklere!

Hans Henrik Quaade forudser, (at) der bliver brug for sprogkurser, når det, (som) han kalder flyvske tanker fra direktøren Henning Hummel-mose, bliver en realitet.

I originalsætningen er ordet *sprogkurser* taget ud af bisætningen, som be-

gynder med *der bliver...*, og sat op i spidsen af hovedsætningen. Så får vi en såkaldt sætningsknode. I den forrige retskrivningsordbog var det forbudt at sætte komma foran den sætning, som et led var hentet ud af for at danne en sætningsknode; kommaet foran *der* var altså ukorrekt. Det var imidlertid en regel, som dels var ret meningsløs, dels kun kendt af højst 50 danskere; derfor blev reglen gjort valgfri i retskrivningsordbogen fra 1986, og ingen tænker nu på, at et sådant komma er en frivillig sag, se Retskrivningsordbogen § 50.3 (side 584-85).

Om min omskrivning er brugbar, kan vi først se, når vi har sammenhængen. Forfatteren kan jo have haft gode grunde til at stille *sprogkurser* forrest. Det er også kun sammenhængen, der kan vise, om der mangler et komma efter *direktøren*. Hvis direktøren har været omtalt tidligere i artiklen, er navnet parentetisk og skal være omgivet af kommaer (§ 51.3.f (side 587-88)).

EH

? Underholdningsbidrag og løs(t)gående

Man kan smile stille, når en speaker, der snakker om sociale forhold, bruger ordet »underholdningsbidrag«.

Man kan irriteres når en anden speaker, der omtaler Storebæltsforbindelsen, konsekvent siger »tu-nellen«.

Man kan komme i tvivl om, hvorvidt der er betydningsforskel på »forpligtelse« og »forpligtigelse«.

Man kan også selv være usikker på, om en hund er »løstgående«, når man har løst dens snor, – eller om den er »løsgående«. En frakke kan jo være løsthængende.

Venlig hilsen
Mogens H. Dahl
Lyngby

! Kære Mogens H. Dahl

Ja, jeg har også hørt den komiske fejl *underholdningsbidrag* i radioen nogle gange. Det må skyldes at visse radio-medarbejdere ikke kender ordet *underhold*, der betyder 'mad, bolig og andre livsfornødenheder'.

Udtalen af *tunnel* med tryk på sidste stavelse, som i *makrel*, *hotel* og *kartel*, er den som de allerfleste danskere bruger og finder mest naturlig. Men den regnes for at være ukorrekt.

Formerne *forpligtelse* og *forpligtigelse* er begge over 400 år gamle og betyder det samme.

Det må være sådan at hunden er *løsgående*: den *går løs*; men frakken er *løsthængende*, for den *hænger løst*. Sådan ville jeg selv bruge ordene.

EH

? Første eller førstkomende

I Mål & Mæle 3/1991 meddeles på side 30: »Mål & Mæle bringer i et af sine første numre en rapport om ...«.

Som min gamle latinlærerinde sagde for et par og tyve år siden: »Nutid er utid«, og det står også at læse på side 31: Den grammatiske nutid dækker alle tider, også datid, så jeg opfatter ikke »bringer« som fremtid ud fra konteksten.

Man kan lede forgæves efter rapporten i Mål & Mæles første numre. Jeg har holdt tidsskriftet gennem alle årene. Der menes imidlertid nok »førstkomende numre«, altså et nummer, der ikke er kommet endnu!

Vil I forsvare en brug af »første« som i det citerede eksempel? Desuagtet at der står skrevet, at den første skal blive den sidste, og den sidste skal blive den første, så må de første numre

ligge næsten halvandet decennium tilbage!

Med venlig hilsen
Hans Christophersen
København N

! Kære Hans Christophersen

Nej, vi vil ikke generelt anbefale brugen af *første* i betydningen 'førstkomende', og vi kan godt indse at sætningen *Mål & Mæle bringer i et af sine første numre en rapport om undersøgelsen og dens resultater* i sig selv kan være flertydig med hensyn til tid. Det kunne godt være en beskrivelse af at vi i 1974 har bragt en rapport.

Men det kræver det modsatte af god tro at misforstå det afsnit der stod i Mål & Mæle - 1991 nr. 3:

Ved Københavns Universitet er cand. mag. Vibeke Appel for tiden ved at lægge sidste hånd på en undersøgelse af kommaernes betydning for læsningen. Ved hjælp af en række forsøgspersoner har hun undersøgt hvad der bedst støtter læsningen, grammatisk komma, pausekomma - eller noget midt imellem. Mål & Mæle bringer i et af sine første numre en rapport om undersøgelsen og dens resultater.

Formuleringen *er for tiden ved at lægge ...* kan nemlig ikke misforstås med hensyn til tid. Det kan kun være nutid. Tiden i de to følgende sætninger kan derfor heller ikke misforstås: *har hun undersøgt* kan kun være nutidigt resultat af handlinger i den umiddelbare fortid, og *Mål & Mæle bringer* kan kun være præsens (nutidsform) brugt om fremtid (da *bringer* ikke betegner en tilstand der varer, og derfor ikke i sig selv kan betegne noget nutidigt). Ordet *bringer* kan i *denne sammenhæng* ikke være generel nutid, utid eller nutid om det evige forhold at tegn eksisterer som aktuelt (eller i det mind-

ste aktualiserbart) indhold til enhver tid; det kan *i denne sammenhæng* kun være nutid.

Det ville bestemt have været godt og klart at skrive *i et af sine førstkom-mende numre*, men det er ikke uklart, misforståeligt eller dårligt at skrive som der stod: *i et af sine første numre*.

OT

? Er det (ikke) NN, der sidder dér

1) »Hvor tit er det sket, at...?«. 2) »Hvor tit er det ikke sket, at...«. Ingen er i tvivl om at sætning 1) er et spørgsmål og at 2) er et udbrud. Men hvorfor virker »ikke« på den måde? Er sætning 2) ikke logisk set noget schlud-der? Eller betyder »ikke« ikke »ikke«?

Venlig hilsen
Ivar Engel Jensen
Hjørring

! Kære Ivar Engel Jensen

Jeg opfatter, præcis som du gør, sætning 1) *Hvor tit er det sket at ...* som et udbrud. Og man kan i og for sig godt sige at 2) er noget sludder – i hvert fald i den forstand at der forventes et svar der siger 'aldrig', således at udsagnet i 2) nærmest betyder: 'det sker altid at ...'. Man kan sige at det er et retorisk spørgsmål, hvor spørgeren slet ikke venter på svaret – det er nemlig givet på forhånd. Retoriske spørgsmål er en smart måde at hævde noget på. Taleren behøver ikke selv at sige det der skal siges; svaret dukker af sig selv op i hovedet på modtageren – uden at taleren formelt set har sagt noget.

Det hænger sammen med at man jo som taler kun bruger ordet *ikke* hvis man har grund til at antage at modtageren tror det man benægter. Man bruger nægtelsen til at slette en forkert information inde i hovedet på modta-

geren. Antager afsenderen nemlig ikke at der er noget forkert information som skal slettes, inde i hovedet på modtageren, ville der jo ikke være grund til at sige at der var noget der ikke var tilfældet. Man må tage i betragtning at der for hver gang man siger en sand ikke benægtet sætning om en del af verden, kan siges tusindvis af sande benægtede sætninger om den samme del af verden.

Når man i overensstemmelse med sandheden kan sige: *han gik kl. 15.45*, så kan man – stadig i overensstemmelse med sandheden – sige: *han gik ikke kl. 15.40, han gik ikke kl. 15.35* osv. Men det ville jo være en meget omkostelig måde at gå rundt og tale på. Derfor bruger man kun energi på at sige hvorledes noget ikke er, hvis der er andre – nemlig modtageren – der tror at det faktisk *er* sådan som man siger det ikke er.

Man kan se at *ja-nej*-spørgsmål uden problemer kan benægtes: *Kom han for sent i dag?* – *Kom han ikke for sent i dag?* Der er kun den forskel at det benægtede *ja-nej*-spørgsmål stiller den forventning at svaret er 'jo'. Hvis svareren nemlig svarer: *Nej, han kom ikke for sent*, vil svareren jo forudsætte at svarets modtager (= spørgsmålets afsender) mener at han kom for sent. Spørgeren underforstår således ved at benægte spørgsmålet at det ville være en stor overraskelse hvis det var tilfældet at han ikke kom for sent.

Det er den samme underforståelse der gør sig gældende i benægtede *hv-spørgsmål*: *Hvornår kommer han kke for sent? Hvordan har du ikke svinet dit tøj til?* Spørgeren underforstår at det ville være en stor overraskelse hvis der var nogen dag (eller tidspunkt) hvor han ikke kommer for sent eller hvis der var nogen måde på hvilken du ikke har svinet dit tøj til. Der er altså

underforstået et 'aldrig' og det benægtede *hv*-spørgsmål tæller som et udbrud der betyder: 'han kommer altid for sent' og 'Du har på enhver måde svinet dit tøj til'.

Der er dog det mærkelige ved denne regel at spørgesætninger med *hv*-ordene *hvem* som subjekt (grundled) og *hvorfor* godt kan benægtes og give almindelig mening – selv om de også kan opfattes som retoriske spørgsmål. Man kan sagtens spørge: *Hvem er ikke kommet for sent i denne uge?* eller: *Hvorfor er han ikke kommet for sent?* Forskellen for spørgesætninger med *hvem* og *hvorfor* på den ene side, og *hvad*, *hvornår* og *hvordan* på den anden side, er den at nægtelsens logiske kraft rammer selve det svar som man kan give på *hv*-spørgsmålet, mens nægtelsens logiske kraft ikke rammer de svar man kan give på *hvem* og *hvorfor*.

Det hænger igen sammen med at *hvem* som regel er subjekt (grundled) (og hvis *hvem* er objekt (genstandsled) giver benægtet *hv*-spørgsmål også mest naturligt et retorisk spørgsmål: *Hvem har hun ikke kysset i aften?*) Og subjekter rammes kun meget sjældent af nægtelsens logiske kraft. Svaret på *hvorfor*-spørgsmål er som regel et frit, parentetisk led (neutral information) som heller ikke rammes af nægtelsen. Svarene på *hvornår* og *hvordan* er derimod bundne led der er fokus i deres sætning; og fokus er netop det led der rammes af nægtelsens logiske kraft.

OT

? Salve og creme

Jeg så i Mål & Mæle 15. årg. nr. 1 side 6 et spørgsmål og svar vedrørende bl.a. *salve* og *creme*.

Spørgerens eksempel er sandsynligvis en tube Hydrokortison – der fak-

tisk findes både som salve og som creme, og der er faktisk betydelig forskel på de to (skønt begge er 1 % hydrokortison – fås i håndkøb nu, desværre).

Egentlig er creme en underafdeling af salve, men i praksis er der altså forskel. Salve har som oftest bedst virkning – men creme foretrækkes som regel af patienter. Det er altså i praksis vigtigt (og let) at skelne mellem salve og creme.

Til orientering vedlægger jeg to fotokopiudklip. Det ene er fra min danske studenterlærebog i hudsygdomme, den er fra 70'erne. Det andet er fra en norsk patienthåndbog om lægemidler, den er fra 80'erne.

Med venlig hilsen
Jess Pilgaard
speciallæge i patologi
Holstebro

Også Lene og Kristian Jensen, Frederiksværk, har sendt udklip om den medicinske brug af ordene *salve* og *creme*. De er fra Pharmacopoea Danica 1964 og fra Dansk Standard for Lægemidler. Udklippene anfører nogenlunde samme betydning.

! Kære Jess Pilgaard og Lene og Kristian Jensen

Tak for breve og udklip om, hvordan man i medicinen skelner mellem *salve* og *creme*. Det er vigtigt at få fastslået, at man altså udmærket kan benytte betegnelsen *creme* om lægemidler, for det var et af spørgsmålene i sidste nummer af bladet. Af de to udklip fremgår det, at salver er bløde, fedtagtstoffer, der har konsistens som smør; mens cremer er blandinger af fedt og vand, altså med konsistens som tyk fløde. Salver virker derfor mere fedtede på huden end cremer.

CE

Løsninger til Sprogviden

1. Formen *kutume* ville være uheldig fordi den har to u'er med hver sin udtale.
2. *Hånd* og *hente* er ikke beslægtede ord, og det er *melon* og *melis* heller ikke.
3. Stød har Mols, Møn, Rold, Tilst.
4. Fattig mand skal ikke have en smuk kone eller en fed hest. Thi dem er der mange der er ude efter.
5. a. uniform, b. temperatur, c. parallel, d. fotografere, e. flegmatisk, f. fantasi, g. møtrik.
6. a. Ordet er en form af det latinske ud-sagnsord *recipio* 'jeg modtager' og betyder 'kvittering'.
7. I a. er *de/dem som du kommer til at beskadige* genstandsled, derfor *dem som ...*: i b. er det derimod grundled, derfor *de som ...*
8. Det korrekte er *finansiere*, alle de andre ord er korrekt stavet.
9. I et skrift fra 1732. Og i Holbergs *Don Ranudo* (1745) står der: »Jeg holder Herren og Fruen for kloge nok; men at sige Sandhed, saa er der dog et halvt Dosin Skruer løs«.
10. Australien, som især blev udforsket af hollandske opdagelsesrejsende.

Mål & Mæle

Redaktion: Erik Hansen,
Ole Togeby, Carsten Elbro.

Grafik: Hanne Simone.

Ekspedition:

CBL tryk, Håndværkervej 10,
postbox 3072, 6710 Esbjerg V.
Telefon 75 15 43 60.

Tryk: CBL tryk, Esbjerg.

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 138,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til CBL tryk. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til *Mål & Mæle* sendes til: Ina Nielsen, Institut for Almen og Anvendt Sprogvidenskab, Københavns Universitet, Njalsgade 86, 2300 København S.

Sprogets vilkårlighed

Storm P. siger et sted: »Det er egentlig mærkeligt – tyskerne siger Pferd, franskmændene cheval. Men det *er* jo en hest!«. Og det er sådan vi oplever ordene, det er sådan det er at have et modersmål. Tingene hedder som de hedder med en nødvendighed der er stærk og hvis art vi sædvanligvis ikke spekulerer nærmere over. Sådan er det bare.

Forbindelsen mellem ord og ting

Men hvis vi alligevel går i gang med stædigt at tænke over sagen, ja så når vi frem til at denne nødvendighed blot er en social aftale, en konvention. Der er ingen dyb og mystisk forbindelse mellem ord og ting. Tingene kunne sagtens hedde noget andet – hvad eksistensen af andre sprog jo til fulde bevidner: Sproget er vilkårligt (fagterm: *arbitrært*), således nyformulerede Saussure en af sprogvidenskabens gamle indsigter. Shakespeare siger det samme, bare lidt smukkere: »What is in a word? A rose by any other name would smell as sweet«.

Indsigten er som nævnt gammel – den var også kendt i oldindisk sprogforståelse – men den var ikke delt af alle. Grækerne havde deres heftige diskussioner herom, og uenigheden – og interessen for temaet – dukkede igen op i europæisk middelalderfilosofi. Men der er ikke noget at stille op, sproget er vilkårligt – frygteligt vilkårligt endda. Det er indlysende såsnart man husker på at sproget er et normsæt: et ord er en norm om at et givet lydudtryk skal markere et givet bevidsthedsindhold. Og for alle normer gælder det at de kunne være anderledes.

At sprognormerne er konvention og

ikke naturnødvendighed, adskiller dem ikke fra andre socialnormer i art men derimod nok i grad. Sproget er det mest vilkårlige kulturfænomen i den forstand at sprogreglerne ikke kan knyttes an til noget udenfor dem. Andre socialnormer kan – i forskellig grad – tilbageføres og sættes i sammenhæng, deres motivation kan ofte opspores, hvis de da ikke er indlysende som fx trafikreglerne. Når visse kulturer tillader at vanskabte børn, undertiden også piger, kan efterlades i ørkener eller bjerge til den visse død, er det let at sætte denne norm i sammenhæng med at den pågældende kultur lever i konstant kamp for overlevelse. Men et ords lydside har ingen steder kobling. Vi kan ikke finde noget udenfor sproget – eller inde i sproget – der lader os ane rimeligheden i at forestillingsindholdet 'hest' på skandinavisk sprogområde har det lydlige udtryk [hæsd], snarere end at det skulle hedde *cheval*, *Pferd* eller *nirk* eller *jat*.

Sprogets vilkårlighed

Det afgørende særkende ved sproget – modsat andre socialnormer – er ikke at det har vist sig umuligt at gå tilbage i historien og finde den oprindelige lyd-kombination og dermed den oprindelige motivation. Det afgørende er ikke at vi mangler disse fakta. Det afgørende er at vi end ikke kan konstruere nogle *mulige* motivationer. Den der søger efter motivationer i sprogets baghistorie, møder til syvende og sidst et tomrum, sprogrædslen. Man kan et stykke tid hygge sig i den falske tryghed som etymologien, læren om ordenes betyd-

ningsudviklinger, giver. Jo, ordet *pastor* har sin rimelighed i at det oprindeligt er et latinsk ord der betød 'hyrde'. Men det er en stakket glæde, for hurtigt må spørgsmålet melde sig igen om hvorfor betydningsindholdet 'hyrde' har lydformen *pastor*. Og har etymologien også her en forklaring – ordet er en afledning af *pasco* = 'fodre' – ja så fortsætter spørgsmålet alligevel og kan aldrig besvares til bunds. De lydefterlignende ord (fagterm: *onomatopoietika*) som *risle*, *rasle*, *dundre* osv. er kun tilsyneladende undtagelser. For selv om et konkret ord er lydefterlignende – og dermed har en motivation udenfor – er det stadig vilkårligt om et sprog har gjort dette valg. Det er aldrig nødvendigt. Engelsk har det lydmalende *cuckoo* men kunne ligeså godt have valgt det neutrale udtryk som dansk *gøg*. At dette ord på et ældre sprogtrin var lydmalende – oldnordisk *gaukr* – viser netop at sproget ikke er bundet.

Hvorfor en hest hedder *en hest* er altså et uløseligt problem. Og for at sikre at sprogbrugerne ikke erkender dette og overvældes af meningsløshedens rædsel, er der i sproget indbygget en modstand mod eftertanke: Sproget går i stykker når vi giver os til at tænke over det, kigge på det. Vi kan ikke både lægge mærke til sproget og til det der bliver ment.

Men netop fordi sproget på denne måde er uhyre skrøbeligt, må det tilegnes dybt og grundigt. Det må ikke betvivles, det må ikke engang være emne for opmærksomheden.

Sproget vil overses

Der er derfor i sproglivet en konstant konflikt mellem »Shakespeare« og »Storm P.«, dvs. mellem dette at ordene rent faktisk er vilkårlige og dette at de bestemt ikke opleves sådan af sprogbrugerne.

For at styrke sprognormernes oplevelsesmæssige urokkelighed opstår der i enhver sprogbruger en slags sproglig egocentricitet (fagterm: *glottocentrisme*): »Mit sprog er det rigtige, min sprogform er den eneste smukke, logiske og naturlige osv.«.

Spørgsmålstegn ved disse dybt forankrede normer – i skikkelse af *mulige alternativer* – opleves således som en alvorlig trussel. Jo mere nærliggende disse alternativer er, des farligere. Eksistensen af swahili truer mindre end »tilbuddene« fra modersmålets andre dia- og sociolekter.

Det er umuligt at se den norske stave-måde *nasjonalisme* uden indimellem at opleve den med danske øjne. Og det er et kors for tanken – og en trussel mod modersmålets skrårækkerhed – at være tvunget hen imod at forstå hvordan i al-verden et sprogligt udtryk på én gang kan være korrekt norsk og ukorrekt dansk. Det giver en sprække i værnnet mod oplevelsen af vilkårlighed, og det er sproget meget imod at denne bliver af-sløret. Thi sproget står og falder med illusionen om at det *ikke* er vilkårligt. Ordmagi er et godt eksempel på sprogets psykiske værn. Den ordmagiske grundpåstand er at forholdet mellem ord og sag langt fra at være konvention og vilkårlighed er så dyb og nødvendig, ja nærmest fysisk at ligesom sagen fremkalder ordet, således fremkalder ordet sagen. Talemåden *Når man taler om solen så skinner den* er en mildnet version af den gamle sprogmagiske erkendelse: *Når man taler om Fanden så kommer han*.

Den sprogpsykologiske transformator

Ligesom i dyreverden har menneskebar-net med sig ved fødslen en masse fær-digpakke adfærdsstrategier, altså in-stinkter. Samtidig har det til forskel fra

dyrene en hel særegen *parathed* til at indlære og tage for givet *hvilkesomhelst socialnormer*. Hvad det end er der bliver præsenteret for barnet – at spise hunde eller netop ikke at spise hunde, at benævne hesten *Pferd* eller aldeles ikke *Pferd* men *cheval* – lige meget hvad: barnet overtager og godstempler det på helt uforbeholden vis. Dette er biologisk nødvendigt da kulturformer jo ikke kan forudsiges på samme måde som omstændighederne omkring instinkterne. Ethvert menneskebarn har indbygget en sådan sprogpsykologisk transformator der omsætter de tilbudte sprogmuligheder til oplevelsesmæssige absolutter. Det er det der kommer til udtryk i den ovennævnte sproglige egocentricitet.

Når sproget er indlært er denne proces lukket, forsvundet fra bevidstheden. Ethvert barn er en ihærdig og yderst kyndig sprogforsker på feltarbejde. Igen og igen opstiller det grammatiske hypoteser og tester dem (det kan vi tydeligt høre når hypotesen er forkert: *jeg løbede hele vejen*). Men alt dette glemmes og fortrænges så dybt at det ikke kan kaldes op i bevidstheden igen. Ellers ville jo enhver sprogbruger nærmest på stående fod kunne fremlægge en klar og fuldstændig beskrivelse af sit modersmål.

Grammatik er tabu

Men grammatik – dvs. de bevidsthedsmæssige mellemregnskaber – er tabu. Generationer af skoleelevers afvisning af faget er således ikke tilfældig. Sproget vil fremstå som upåfaldende produkt. Det stiller sig til rådighed – men dets konstruktionsmåde holder det for sig selv. Den er hemmelig. Det er tydeligvis en af sprogets grundbestræbelser at lade produktionsomstændighederne

synke i glemsel – *brude-løb* bliver til *bryllup*, *vind-øje* til *vindue*. Jeg husker jeg engang oplevede så at sige at stå ansigt til ansigt med de skjulte mellemregnskaber. Jeg havde netop i gymnasiet fattet hvordan *Das hättest du nicht tun sollen* er den rigtige, men jo noget komplicerede oversættelse af »Det skulle du ikke have gjort«. Kort efter var jeg sammen med en lille tysk dreng. Han brugte konstruktionen, denne indviklede konstruktion – og jo tydeligvis uden nogen bevidsthed om mellemregnskaberne, dem jeg kendte og terpede. Det var dybt besynderligt – jeg følte at jeg stod ansigt til ansigt med sprogets inderste væsen.

Som altid hvor der er fortrængning er der psykiske modbevægelser – bestræbelser henimod afdækning og opklaring. Der er hos sprogbrugerne en voldsom nysgerrighed og interesse henimod steder hvor vilkårlighedens absolutisme krakelerer, der hvor mellemregnskaber og motivationer pibler frem. Det viser sig i utallige ordvittigheder og er en slags *etymologisk instinkt*. Når det fx humoristisk hedder »Folk med fødderne på jorden hænger ikke på træerne« så er det udtryk for en fascination over sprækken ind til sprogets værksted, idet vittigheden sætter lys på mellemregnskabet mellem betydningen 'folk med sund fornuft' og sprog materialet *folk med fødderne på jorden*. Vittigheden tvinger/tillader opmærksomheden derhen hvor sproget netop søger at holde den væk.

Det er sprogets agt at vi skal kunne tale om *folk med fødderne på jorden* i en uforstyrret betydning af 'folk med sund fornuft' – og det lykkes jo også de allerfleste gange. Men samtidig er det et oplagt sted at lure sproget dets processer af. Og det er ikke hos så få komikere at de fleste vittigheder bruges til på denne måde at kigge sproget efter i kortene.

Truslen om kommunikations-sammenbrud

Det er morsomt fordi det er farligt, det er tabu. *Det ville være eksistentielt rystende at indse at noget som jeg helt klart oplever som en indlysende nødvendighed og naturlighed – jf. Storm P. – blot er en historisk, kulturel tilfældighed – jf. Shakespeare. Derfor modsætter sproget sig på det bestemteste enhver interesse.* Det foretrækker ubemærketheden. Det er sprogets natur at fungere i lavbevidsthed, i yderkanten af opmærksomhedsfeltet. Og et af sprogets bedste forsvar mod at blive trukket frem i lyset er dets effektive trussel om kom-

munikationssammenbrud: når opmærksomheden er på sproget, som morsomt, som grimt, som ukorrekt osv., kan den ikke samtidig være på indholdet, på meningen med det sagte.

Mens Månen er ophøjet ligeglad med om den bliver iagttaget, så vil sproget simpelthen ikke kigges efter i sømmene. Men det gør jo bare det endnu sjovere at være sprogforsker.

*Lars Henriksen, f. 1945
cand. mag. og lic. phil. i dansk
og sprogpsykologi
Aalborg Universitet*

Den gamle dansklærer

Det går tit hårdt til når folk diskuterer rigtigt og forkert sprog. Man skændes, råber op og håner hinanden med en forbitrelse som om det var noget væsentligt det drejede sig om. Man slår om sig med argumenter som logik, konsekvens og system, entydighed og velklang. Men løber man tør for argumenter, så er det påfaldende ofte at den gamle dansklærer bliver trukket frem.

»Det er meget godt at De mener at *i steden for* er korrekt, men min gamle dansklærer rettede os nu altid til *i stedet for*. Han var en mand der virkelig vidste besked.«

Der er vistnok ingen dansklærer, nulevende eller et par generationer tilbage, der kan berette om en sådan hengivenhed hos eleverne, og en sådan iver efter at tilegne sig det gode, det sande og det skønne. Lærerne mindes sløvhed, somme tider direkte vrangvilje og i al fald skepsis over for deres sproglige pedanteri og irriterende røde streger.

Men på en tredve-fyrre års afstand tager det sig helt anderledes ud. Den gamle dansklærer står nu som den lyse, milde profetskikkelse, som den der lærte os at tale og skrive ordentligt og indprentede os respekt for og kærlighed til modersmålet. Hvad ordbøger og eksperter siden har fundet på at tænke og at sige, er blot letfærdig snak som ikke fortjener opmærksomhed.

Det er ganske forfærdelige ting de gamle dansklærere får skyld for at have lært deres senere så taknemmelige elever: Nogle har lært at skrive *bræt* med d, andre har fået indskærpet at man ikke må begynde med *og* efter punktum, der

er endog dem der har fået at vide at *klokkeslæt* staves med e, eller at *i steden for* er dårligt dansk. Og det er en børnelærdom man ikke skal prøve at tage fra folk.

Jeg er såmænd selv gammel dansklærer. Guvé hvad jeg bliver misbrugt til i en snæver vending ...

Erik Hansen

Vist og nok

Om et par formodningsbiord i dansk

Hovedpersonerne i denne artikel er et par af »sprogvidenskabens stedbørn«, som de er blevet kaldt, nemlig biordene *vist* og *nok*. Artiklen er oprindelig skrevet med henblik på udlændinge der studerer dansk – og som altså er nået så langt at de har overskud til at beskæftige sig med et så raffineret hjørne af sproget som der her er tale om.

Også indfødte danskere kan dog roligt læse videre. De ved ganske vist godt hvordan man bruger *vist* og *nok* mv. på dansk. Men det er de færreste der har gjort sig klart hvorfor de nogle gange vælger *vist*, andre gange *nok* (og atter andre gange *vistnok* eller *sikkert*). Det vil de nok vide noget mere om når de har læst denne artikel.

Formodningsbiord

I moderne dansk er der en række biord der kan bruges til at udtrykke formodning (antagelse, sandsynlighed, usikkerhed). Under opslagsordet *antagelig* i Allan Karker: Politikens Synonymordbog (10. udg., 1991) står der bl.a. følgende ord og ordforbindelser: *efter alt at dømme*, *formentlig*, *formodentlig*, *nok*, *sandsynligvis*, *sikkert*, *tilsyneladende*, *vel*, *vel nok*, *vist*, *vistnok*.

Den nævnte række af biord er altså synonyme, ord der betyder det samme. Eller rettere: ord der betyder næsten det samme. Synonymer er som bekendt sjældent helt ensbetydende. Deres – og synonymordbøgernes – eksistensberettigelse ligger netop i at synonymer normalt betyder noget forskelligt. Men der er ofte tale om meget små og svært skel-

nelige betydningsforskelle. Det gør at synonymer – der for den indfødte dansker er et af midlerne til at opnå maksimal præcision i det sproglige udtryk – for den udlænding der skal lære sig dansk, kan være nogle særdeles besværlige størrelser at have med at gøre.

Formålet med denne artikel er at tegne nogle portrætter af en lille gruppe danske formodningsbiord, først og fremmest de meget almindelige og umiddelbart betragtet meget »ens« biord *vist* og *nok*. Det vil her vise sig at de enkelte biord – ikke mindst når de sættes i relief og ses i lyset af hinanden – træder frem som individuelle størrelser der nok ligner hinanden, men som samtidig har deres helt egen profil og højt specialiserede anvendelse.

Emnet for artiklen er kun de dele af *vist* og *nok* der er formodningsord, dvs. som groft kan »oversættes« til 'formodentlig'. Det *nok* der betyder 'tilstrækkelig' (»Så er det nok!«, »Er der nok ketchup?«), og det *vist* der svarer til engelsk *indeed* og *certainly* (»Vist har han penge«, »Det er sikkert og vist«), falder altså uden for behandlingen.

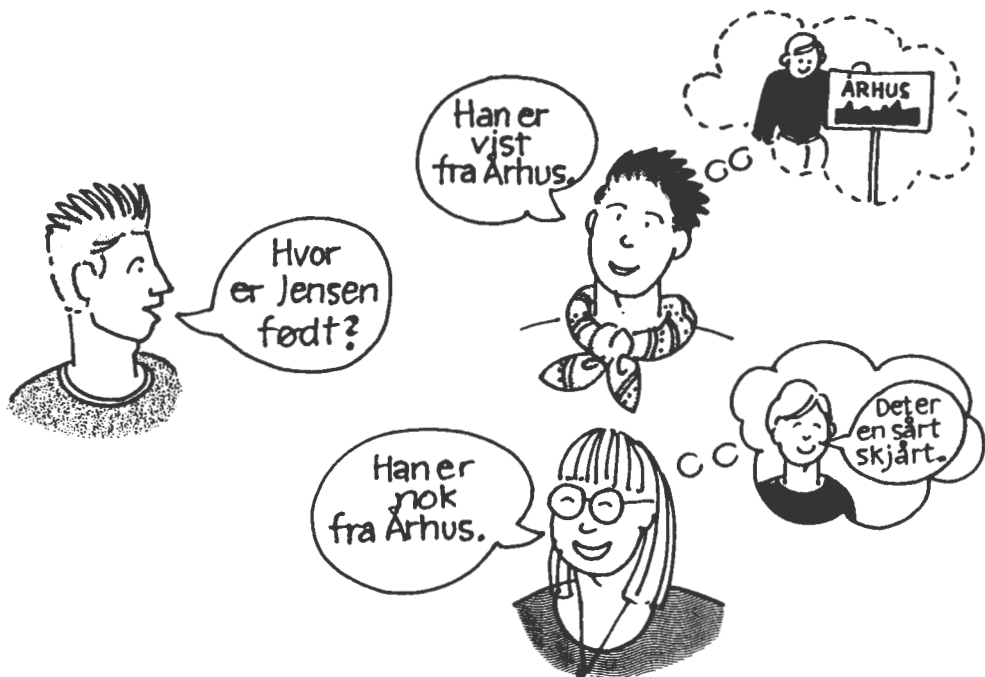
Hip som hap

I nogle situationer er det nærmest ligegyldigt om man bruger *vist* eller *nok* når man vil give udtryk for en formodning.

Hvis man fx sidder og kigger ud ad et vindue og kan se det trækker op til regn, gør det ingen forskel om man siger som i eksempel (1) eller (2):

(1) Det bliver *nok* regnvejr.

(2) Det bliver *vist* regnvejr.

Vist betyder at man mener at kunne huske en kendsgerning, fx at Jensen faktisk er fra Århus. *Nok* betyder at man slutter eller gætter sig til noget, fx at Jensen er fra Århus fordi han udtaler sørt som »sårt«.

Ganske vist er de to sætninger, som det vil fremgå af resten af artiklen, ikke helt ensbetydende. Men betydningsforskellen er i den beskrevne situation så lille at det kan være hip som hap hvilket af de to formodningsbiord man vælger.

Usikker erindring og gæt

I andre tilfælde er det anderledes afgørende for betydningen om man vælger det ene eller det andet af ordene. I nogle situationer er det ligefrem kun det ene af dem der kan bruges, mens det andet simpelthen er ukorrekt (situationsukorrekt eller ugrammatisk). Se fx på disse to sætninger:

(3) Han er *vist* fra Århus.

(4) Han er *nok* fra Århus.

De kan begge være svar på spørgsmålet »Hvor er Jensen født?«, men de adskil-

ler sig fra hinanden ved at de har hvert sit grundlag. Den person der svarer med sætning (3) har et andet grundlag for at udtale sig end den person der svarer med sætning (4).

Sætning (3) som svar på spørgsmålet »Hvor er Jensen født?« kan bruges hvis den talende mener at hun en gang har hørt noget om at Jensen skulle være født i Århus, men at hun ikke er helt sikker på om hun nu også husker rigtigt. Ved at bruge *vist* som formodningsbiord signalerer man altså at man udtaler sig på grundlag af en viden, men at denne viden ikke er helt præsent og sikker. Vi kan sige at *vist* her er brugt til at udtrykke en **usikker erindring**.

Svarer den talende derimod med sætning (4), signalerer hun at hun ikke udtaler sig på grundlag af en egentlig – om

end ikke-præsent – viden, men at udtalelsen er baseret på et *gæt* eller en *slutning*.

Objektiv og subjektiv formodning

Ud fra det der er sagt indtil nu, kunne det se ud som om der er en forskel mht. sandsynlighed på *vist* og *nok*, således at den talende skulle være mere sikker i sin sag når hun bruger *vist* end når hun bruger *nok*. Det er imidlertid ikke tilfældet.

Ser man fx det ene af ordene, *nok*, nærmere efter i sømmene, viser det sig at det ikke betegner en nogenlunde fast grad af sikkerhed, men at det tværtimod er overordentlig fleksibelt mht. graden af sandsynlighed. Et *nok* kan nemlig udmærket dække hele spektret fra det mest vilde gæt til den mest velovervejede og skudsikre følgeslutning. Den talende kan altså bruge formulering (3) uanset om hun ikke bygger på andet end et subjektivt indtryk af at Jensen virker lidt fjoget og en fordom om at fjogede personer som regel stammer fra Århus, eller om hun har helt præcise oplysninger om at Jensens forældre er blevet gift i Århus og hans ét år yngre søster er født sammesteds, så at sandsynligheden for at Jensen også er født dér, altså er ret stor.

Forskellen på *vist* og *nok* lader sig altså dårligt beskrive som en forskel i grad af sandsynlighed. I stedet kan den beskrives som en forskel i graden af subjektivitet. *Vist* er her det mest objektive, idet det bruges om noget som den talende har vidst (men blot ikke længere er sikker på), mens *nok* bruges om det mere subjektive, nemlig om noget som den talende ikke ved eller har vidst, men som hun bare tror.

Set under denne synsvinkel kan de to formodningsbiord karakteriseres med etiketterne **objektiv formodning** (*vist*) og **subjektiv formodning** (*nok*).

Man kan i øvrigt bemærke parallellen

til udsagnsordene *mene* og *tro*. Til sætning (3) – *vist*-sætningen – svarer

(5) *Jeg mener* at han er fra Århus.

Eller

(6) *Jeg mener* at *vide* at han er fra Århus

Og til sætning (4) – *nok*-sætningen – svarer

(7) *Jeg tror* at han er fra Århus.

Denne parallel mellem *vist* : *nok* og *mene* : *tro* kommer jeg ikke nærmere ind på her i artiklen.

For andres og egen regning

Forskellen objektiv : subjektiv formodning ses også af at udtalelser med *vist* ofte giver udtryk for opfattelser som den talende deler med andre (sagkundskaben, folk i almindelighed, »man«), mens udtalelser med *nok* står for den talendes egen regning. Siger man om tidligere omtalte Jensen

(8) Han er *vist* kleptoman, så antyder man at Jensen af den lægelige sagkundskab er diagnosticeret som kleptoman, eller at det i hvert fald er en almindeligt udbredt opfattelse at han er kleptoman. Bruger man derimod formuleringen med *nok*:

(9) Han er *nok* kleptoman, så har man sprogligt tilkendegivet at det kun er ens egen formodning man lufter.

Denne forskel mht. inddragelse af omverdenens opfattelse kan naturligvis udnyttes uhæderligt. Ved at bruge *vist* hvor man i virkeligheden kun har dækning for et *nok*, kan man sminke sin formulering og få sine egne personlige formodninger til at fremstå som om der er tale om alment accepterede opfattelser.

Men det betyder ikke at man helt kan fralægge sig ansvaret blot ved at bruge *vist* i stedet for *nok*. Et *vist* kan – i modsætning til fx *efter sigende* – aldrig bruges til kun at udtrykke andres (almenhedens, eksperternes) opfattelse, men den talendes formodning er altid inkluderet.

Det kan bl. a. ses ved at man ikke kan dementere er *vist*-udsagn ved at sige fx »men det mener jeg ikke«:

(10) *Jensen er *vist* kleptoman, men det mener jeg ikke. (Her og i det følgende betegner en stjerne foran en sætning at sætningen er ugrammatisk eller på anden måde uacceptabel).

Trods *vist*-etiketten »objektiv formodning« må man altså pointere at *vist* ikke er rent objektivt. Det er blot mere objektivt (mindre subjektivt) end *nok*. Der er derfor ikke grund til at undre sig over at man heller ikke kan dementere et *nok*-udsagn: Selvfølgelig kan man ikke på én gang sige at man tror noget og ikke tror det:

(11) *Jensen er *nok* kleptoman, men det tror jeg ikke.

Forskellen mht. subjektivitet viser sig også ved at det mest subjektive af ordene, *nok*, udmærket kan kombineres med et andet meget subjektivt (personligt, følelsesladet) biord som *sgu*:

(12) Han er *sgu nok* fra Århus.

(13) Jensen er *sgu nok* kleptoman.

Vist derimod er ikke tilstrækkelig subjektivt (for objektivt) til at det går sammen med *sgu*:

(14) *Han er *sgu vist* fra Århus.

(15) *Jensen er *sgu vist* kleptoman.

Forventet viden

Jeg har tidligere nævnt at der er et element af 'gæt' eller 'slutning' ved *nok*. Dette element er øjensynlig så stærkt at det stiller sig i vejen for at man bruger *nok* i situationer hvor det ikke er »tilsladt« at gætte eller sjusse (slutte) sig frem. Hvis man i den slags situationer faktisk udtaler sig på grundlag af et gæt, må man ikke indrømme det. I stedet kan man kamuflere sit gætteri som en søgen i sit forråd af mere eller mindre præsent viden. Og som kamuflage kan man fx bruge ordet *vist* i stedet for *nok*. Her kommer et eksempel.

Forestil dig at du er til eksamen i historie. Din lærer har lige spurgt dig hvem der var gift med Frederik den Anden. Du ved det ikke og har, hvis du skal være helt ærlig over for dig selv, aldrig vidst det. Men du ved at det hører med til pensum, og at du altså burde vide det. Du leder febrilsk i hukommelsen efter navnet på en dronning eller lignende og svarer med dette gæt:

(16) Han var *vist* gift med Leonora Christine.

Gættet er galt, Frederik den Andens dronning hed Sofie af Mecklenburg. Det vidste du altså ikke, og det har du egentlig heller ikke påstået med dit svar. I virkeligheden har du ikke sagt andet med dit *vist*-svar end at du accepterer lærerens forventning om at det var noget du egentlig burde vide. Havde du i stedet svaret

(17) Han var *nok* gift med Leonora Christine,

så havde du svaret forkert – i dobbelt forstand. Ikke alene havde du svaret forkert på det egentlige historiske spørgsmål, men du havde samtidig indrømmet at du svarede på grundlag af et gæt. Dermed havde du indirekte sagt at man ikke kunne forlange af dig at du kendte svaret, at du anså lærerens spørgsmål for urimeligt og uvedkommende. Så det gjorde du naturligvis ikke.

Anderledes hvis læreren havde spurgt:

(18) Hvem *tror* du var gift med Frederik den Anden?

Med den formulering fortæller læreren at hun ikke forventer du kender svaret, og giver dig grønt lys til at gætte eller søge at sjusse dig frem til svaret. Og så er det helt i orden at svare som i sætning (17).

Viden som ingen har

I eksemplerne indtil nu har *vist* været brugt til at udtrykke betydningen 'Jeg

har vidst det, men jeg ved det ikke (lige i øjeblikket'. *Vist* kan imidlertid også bruges til at udtrykke en formodning i tilfælde hvor ingen (inklusive den talende) har den viden som udsagnet drejer sig om. Det gælder fx en sætning som den følgende:

(19) Japansk er *vist* beslægtet med bl.a. koreansk og tyrkisk.

Den betyder jo ikke 'Jeg har glemt hvilke sprog japansk er beslægtet med, men jeg mener at kunne huske at det bl.a. drejer sig om koreansk og tyrkisk'. Jeg har nemlig aldrig vidst hvilke sprog japansk er beslægtet med, og det er der heller ikke andre der ved med sikkerhed.

Den viden jeg her udtaler mig om, er altså en viden jeg aldrig har haft, og som jeg muligvis (sandsynligvis) aldrig vil få. Ikke desto mindre kan jeg altså udtrykke min formodning ved hjælp af det »objektive« biord *vist*. Når jeg kan det, er det fordi det uanset den aktuelle usikkerhed stadig ikke drejer sig om mit personlige gæt, men om en opfattelse som er den almindelige hos dem der beskæftiger sig med og har forstand på dette emne.

Vist er altså her brugt om det som ingen ved, men mange mener.

Fremtiden

Formodninger må i sagens natur ofte gælde fremtidige begivenheder. Også i sådanne tilfælde har *vist* og *nok* hver sin funktion.

Her er først nogle udtalelser om fremtiden hvor det er helt uproblematisk at bruge *vist*:

(20) Næste år bliver det *vist* solformørkelse på min fødselsdag.

(21) Hun bliver *vist* student til sommer.

(22) De flyver *vist* til Kreta om 3 uger.

Og her kommer nogle eksempler hvor *vist* ganske vist også vil kunne bruges,

men hvor en sådan sprogbrug ikke desto mindre virker noget sær:

(23) Næste år bliver det *vist* regnvejrs på min fødselsdag.

(24) Hun dumper *vist* til eksamen.

(25) Socialdemokraterne får *vist* flertal ved næste valg.

Når man i eksemplerne (20)-(22) uden videre kan bruge *vist*, skyldes det at det her drejer sig om forhold som det er alment accepteret at man kan udtale sig om på forhånd. Der er tale om lovmæssigheder eller om »naturlige« (herunder samfundsmæssige og sociale) udviklinger.

Og når det i eksemplerne (23)-(25) virker sært at bruge *vist*, så skyldes det at der her er tale om forhold som det ikke er alment accepteret at man kan udtale sig om på forhånd. De fremtidige begivenheder det drejer sig om i eksemplerne (23)-(25), er af en sådan art at det kræver ret specielle og ikke umiddelbart nærliggende situationer at udtale sig om dem med den grad af objektivitet som *vist* kræver.

Det er således ikke alment accepteret at man kan udtale sig om vejret et år frem i tiden (23). Men det hindrer naturligvis ikke at der kan være kredse hvor man er enige om at man på grundlag af observationer en bestemt dag faktisk godt kan udtale sig om vejret et år senere. I sådanne kredse vil der ikke være noget i vejen for at bruge en formulering som eksempel (23).

Tilsvarende vil der være situationer hvor det er fuldt acceptabelt at udtale sig som i eksempel (24) og (25). Men der vil også være tilfælde hvor brugen af *vist* i disse eksempler synes at forudsætte en baggrundsviden som kun kan være erhvervet ved hjælp af fx synskhed, eksamens- eller valgsvindel eller korrupsion – og den slags er det altså ikke acceptabelt at udtale sig på grundlag af.

Vil man udtale sig helt legitimt om

forhold som dem i (23)-(25), må man normalt nøjes med at gætte, og det kan man vise at man gør ved at bruge formodningsbiordet *nok*:

(26) Næste år bliver det *nok* også regnvejr på min fødselsdag.

(27) Hun dumper *nok* til eksamen.

(28) Socialdemokraterne får *nok* flertal ved næste valg.

Og modsat kan man naturligvis ikke bruge *vist* i situationer hvor det ligefrem gælder om at gætte, dvs. hvor viden er »forbudt«. I en konkurrence hvor man skal gætte hvor mange bolsjer der er i et bolsjeglase i et butiksvindue, er det fx klart situationsukorrekt at sige:

(29) *Der er *vist* 2135 bolsjer i glasset. Ved at bruge *vist* siger man jo at man har kendt det rigtige svar (men bare ikke kan huske det lige i øjeblikket). Ved at bruge *vist* ville man altså indrømme at man har snydt.

Egne fremtidsplaner

Det er som nævnt karakteristisk for udsagn med *vist* at de udtrykker »objektive formodninger«, dvs. formodninger som den talende ikke er ene om, men deler med andre. Det er derfor ikke så underligt at man ikke kan bruge *vist* om sine egne planer, som jo er noget som man kun selv kender til. Det går altså ikke at sige fx

(30) *Jeg tager *vist* til Hokkaido til vinter,

lige så lidt som det går at sige

(31) *Jeg *mener* at jeg tager til Hokkaido til vinter.

Derimod kan man udmærket sige:

(32) Jeg tager *nok* til Hokkaido til vinter,

lige så vel som

(33) Jeg *tror* jeg tager til Hokkaido til vinter

eller med et »pleonastisk« eller »overflødigt« *nok* til yderligere pointering af det subjektive i formodningen:

(34) Jeg *tror nok* jeg tager til Hokkaido til vinter.

Taler man om andres planer – herunder andres planer med en selv – er der ikke noget i vejen for at bruge *vist*:

(35) Hun har *vist* tænkt sig at tage til Hokkaido til vinter.

(36) Jeg skal *vist* til Hokkaido til vinter.

Eksempel (36) betyder altså 'Det er blevet besluttet (af andre + evt. af mig selv) at jeg måske skal til Hokkaido til vinter'.

Skinformodning

Foruden at være regulære formodningsbiord kan både *vist* og *nok* optræde som »skinformodningsbiord«. Når de bruges på den måde, giver de kun tilsyneladende udtryk for den talendes formodning. I virkeligheden er den talende aldeles sikker på det hun udtaler sig om.

Det kan fx være en mor der om aftenen siger til sit barn der sidder og småblunder foran fjernsynet:

(37) Nu skal du *vist* i seng, Harry.

Eller læreren der – nænsomt? – retter en stavfejl som en elev har lavet på tavlen:

(38) Der skal da *vist* ikke *d* i »gjort«.

Eller en passager der i en ikkerygerkupé forsøger at få en rygende medpassager til at holde op med at ryge:

(39) Det er *vist* ikke tilladt at ryge herinde.

Formålet med denne brug af *vist* – der undertiden kan virke noget bedreviddende eller docerende – er at tage brodden af udsagnet, at blødgøre det lidt. Ved at antyde at man ikke er helt sikker i sin sag, giver man den man taler til mulighed for »frivilligt« og uden at tabe ansigt at handle i overensstemmelse med ens eget ønske.

Den tilsvarende brug af *nok* som skinformodningsbiord kan illustreres med følgende sætning, sagt af den mor der kommer hjem til sin lejlighed og fin-

der huset fuldt af datterens dansende og halvfulde venner:

(40) Her er *nok* fest!

At der er fest fremgår jo med al ønskelig tydelighed foran morens egne øjne. Det er ikke noget hun behøver at gætte sig til. Formodningsbiordet *nok* fungerer i denne situation som et »forundringsbiord« der udtrykker den talendes overraskelse (eller bestyrtelse eller forargelse):

Ekspressivt *nok*

Det er i god overensstemmelse med den subjektive karakter ved *nok* at det i eksempel (40) bruges »ekspressivt«, dvs. som udtryk for den talendes overraskelse el.lign. En tilsvarende ekspressiv funktion har *nok* i

(41) Det må jeg *nok* sige!,
der som helhed blot betyder 'Det var en overraskelse'. Og også i andre tilfælde er det ekspressive – følelsesudladningen – et vigtigt element i brugen af *nok*. Det gælder fx dette tidligere nævnte eksempel:

(26) Næste år bliver det *nok* også regnvejr på min fødselsdag.

Meningen med denne sætning er næppe at den talende faktisk tror at det bliver regnvejr på hendes fødselsdag næste år, men snarere at hun blot ønsker at give udtryk for sin utilfredshed med eller bitterhed over vejret på sin fødselsdag i år (og evt. tidligere år). Sætning (26) betyder altså ikke det samme som

(42) Jeg tror at det også bliver regnvejr på min fødselsdag næste år,
men snarere det samme som

(43) Det skulle ikke undre mig om det også bliver regnvejr på min fødselsdag næste år!
eller

(44) Hvorfor skal det altid regne på min fødselsdag!

Nok og *sikkert*

Et formodningsbiord der ligger meget

tæt på *nok*, er *sikkert*. Det bruges ligesom *nok* om en subjektiv formodning, og i visse forbindelser kan det være uhyre svært at sondre skarpt mellem formuleringer med de to biord. Det gælder fx her:

(45) Han er *nok* fra Århus.

(46) Han er *sikkert* fra Århus.

Også i en overvejende ekspressiv sammenhæng som den følgende kan der både bruges *nok* og *sikkert*:

(26) Næste år bliver det *nok* også regnvejr på min fødselsdag.

(47) Næste år bliver det *sikkert* også regnvejr på min fødselsdag.

Forskellen på de to ord ligger i deres placering på skalaen fra 'subjektiv' til 'objektiv', idet *sikkert* giver udtryk for en lidt mere objektiv formodning end *nok*. Eller sagt på en anden måde: *Sikkert* ligger lidt tættere på *vist* end *nok* gør.

Det kan man se ved at *sikkert* ikke kan bruges i de mest subjektive af de sammenhænge hvor *nok* kan bruges. Det går fx ikke sammen med *sgu* (48), det går kun dårligt ved deciderede gæt (49), og det kan ikke erstatte det pleonastiske *nok* (50, jf. eksempel (34)):

(48) *Han er *sgu sikkert* fra Århus.

(49) *Der er *sikkert* 2135 bolsjer i glasset.

(50) *Jeg *tror sikkert* jeg tager til Hokkaido til vinter.

Sikkert kan heller ikke bruges som ekspressivt skinformodningsbiord. Formuleringen

(51) Her er *sikkert* fest

kan altså ikke betyde det samme som

(40) Her er *nok* fest!,

men må tages som udtryk for en ægte formodning (eller usikkerhed).

Vist og *vistnok*

Den nærmeste slægtning til *vist* blandt formodningsbiordene er *vistnok*. Det bruges ligesom *vist* til at udtrykke en objektiv formodning, altså en formodning

som den talende deler med andre. Der ved adskiller *vist* og *vistnok* sig fra størsteparten af de formodningsbiord der er nævnt i starten af denne artikel.

Er det svært at skelne skarpt mellem *sikkert* og *nok*, er det endnu vanskeligere at afgrænse *vistnok* og *vist* i forhold til hinanden. De to ord er meget tæt på at være fuldsynonymer, og næsten alt hvad der er sagt i det foregående om *vist*, gælder også om *vistnok*: Der hvor man ikke kan bruge *vist*, kan man heller ikke bruge *vistnok*, og de allerfleste steder hvor man kan bruge *vist*, kan man også bruge *vistnok*.

Forskellen mellem de to ord er delvis stilistisk, idet *vistnok* nok virker en smule mere mundtligt og uformelt end *vist*.

Derudover ser det ud til at det kun er *vist* der kan bruges som skinformodningsbiord. Skifter man *vist* ud med

vistnok i eksempel (39), bevirker det således at formuleringen mister sin karakter af skinformodning og i stedet bliver til en ægte formodning:

(51) Det er *vistnok* ikke tilladt at ryge herinde.

Denne forskel mellem *vist* og *vistnok* kan muligvis tolkes som en forskel mht. objektivitet, således at *vistnok* er en anelse mere objektivt end *vist*. Hvis det er rigtigt, kan de fire formodningsbiord vi har beskæftiget os med i denne artikel, placeres i følgende rækkefølge på en skala fra subjektiv til objektiv formodning: *nok* – *sikkert* – *vist* – *vistnok*.

Og så må det *vist* ellers være *nok* om *vist* og *nok* i denne omgang.

Henrik Galberg Jacobsen, f. 1944
seniorforsker
Dansk Sprognævn

Facitlisten til det danske sprog

Om sammenstød mellem
sprogeksperter og sproginteresserede lægfolk

Jeg elsker lagkage og det var indtil for ganske nylig et problem. Ikke fordi jeg var ved at blive overvægtig – jeg har alle dage været smal som en vånd – men fordi min tante Helga mente at det kunne jeg ikke. Man kan ikke elske døde ting, siger hun, det er dårligt dansk. Og hun må vide det, for hun har talt sproget særdeles flittigt i 85 år og var i øvrigt gift med en højesteretspræsident.

Jeg lod mig alligevel ikke sådan lige overbevise, for for mig var det kærlighed ved første blik. – Jeg har elsket lagkager lige så længe jeg kan huske, og jeg var ikke rigtig til sinds at opgive et så gammelt forhold for min tantes skyld. Men, som antydnet, problemet forsvandt en skønne dag og det skyltes, som så meget andet, den altbesejrende kærlighed. Min kusine hjembragte en cand. mag. med speciale i dansk sprog, og ved først givne lejlighed forelagde tante Helga ham problemet. Han sagde at nogle mennesker kunne elske lagkage og at andre kunne ikke. Det svar virkede som en rød klud på min tante, hun glemte omgående mit illegitime kærlighedsforhold til lagkager og har nu helliget sig den langt højere kamp mod sprogeksperter der ikke kender ret fra vrang. Konstant hænger hendes 85-årige falkeblik ved hans læber mens hun sultent noterer hvert eneste »fordi at« til senere brug – og jeg, jeg sidder stiltfærdigt i et hjørne og elsker lagkage ...

Historien er selvfølgelig fup, men den indeholder noget som de fleste vil kunne genkende. For det første, at alle tror at lige netop de har fået facitlisten til det

danske sprog og derfor selvfølgelig må kæmpe til sidste blodsdråbe for deres synspunkt. For det andet at sprogeksperter, der vel burde sidde inde med en art facitliste, ikke gerne tager den frem når der er øretæver i luften. Han vil slet ikke diskutere sprog på den måde, hvis han kan blive fri. Og han forstår tilsyneladende ikke den hidsige tone i debatten.

Her ligger der nogle *hvorfor'er* og slanger sig. *Hvorfor* skændes folk så drabeligt om facitlisten til det danske sprog? Og *hvorfor* kan eksperterne ikke levere hvad de bliver bedt om?

To sprog

En ting der har slået mig er at sprogeksperter og lægfolk ikke bare taler forskellige sprog, de taler også om forskellige sprog. Eller i hvert fald om forskellige sider af det samme sprog. Det lyder nok lidt spidsfindigt så jeg må hellere forklare mig.

Jeg opdiger derfor videnskabsmanden hr. N. N. Han sidder, netop som jeg skriver det her, på Institut for Nordisk Filologi og skriver på en grammatik. Foran sig har han en kasse med 100.000 sedler med sætninger på som 100.000 forskellige mennesker har skrevet til deres koner, mænd og børn. Med en stor saks klipper han alt det tilfældige, individuelle fra og smider det i skraldespanden. Resten, det fælles, ordner han og samler i sin grammatik og det er helt i sin orden, for det giver ingen mening at skrive 100.000 grammatikker.

Hvis jeg spørger ham om man kan el-

ske lagkage kigger han i sin kasse og siger at 9 ud af 10 faktisk bruger ordet elske også om døde ting. Han giver mig et svar ved hjælp af statistik og bliver selvfølgelig hverken vred eller såret over mit spørgsmål. Når han udtaler sig om sproget, udtaler han sig om en slags fællesmængde af alle mulige menneskers sprog. Der er bare den hage ved det at det sprog slet ikke findes. Man kan ikke finde én eneste der taler det. Hvis jeg skulle være gennemsnitlig skulle jeg i ni tilfælde sige at jeg elskede lagkage og i det tiende så gå over til at holde af i stedet.

Sprogekspertens sprog er et mærkeligt fantom, det er alles sprog og derfor egentlig ingens sprog, sådan helt igennem. Derfor gider eksperten ikke slås for det – det har ikke mere at gøre med hans liv end med alle andres. Når videnskabsfolk diskuterer sprog med hinanden sker det derfor som regel under yderst civiliserede former. De afvejer den ene undersøgelse mod den anden og taler for og imod. Sproget er deres fag og det består af en masse viden der stille og fredeligt er samlet ind.

Jeg kan give et eksempel, det er artiklen om *angst* fra Ordbog over det Danske Sprog:

Angst:

1) *Farefuld eller vanskelig stilling; trængsel; nød; pine; fare.*

2) *Følelse af beklemthed eller uro, som skyldes tanken på en truende fare...*

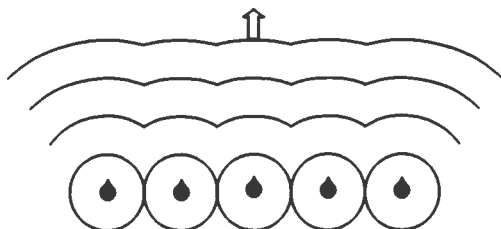
Der er ingen grund til at tro at ordbogsredaktøren har været bange da han skrev artiklen, og jeg kan da også læse uden at rystes. Der er ikke nogen oplevelse af angst tilbage. Hvis jeg nu havde været en stor digter og heddet Emil Aarestrup kunne jeg have beskrevet angst sådan her:

Angst

*Hold fastere omkring mig
med dine runde arme
hold fast, imens dit hjerte
endnu har blod og varme.*

*Om lidt, så er vi skilt ad
som bærene på hækken;
om lidt er vi forsvundne
som boblerne i bækken.*

Aarestrup får bevaret oplevelsen af angst i sit digt. Til gengæld ville det blive en temmelig lang ordbog hvis han skulle skrive et digt om alle de andre slags angst også. Ekspertens sprog talte til fornuften, han remsede alle mulige slags angst op, digtet taler gennem følelserne, det fremstiller en bestemt oplevelse som vi så kan få lov at leve med i. På den måde ligner digtet dagligsproget. Der er helt tydeligt kun én mand bag digtet. Jeg har prøvet at tegne dagligsproget og videnskabsmandens sprog: Man skal forestille sig ringene som ringe i vandet hvor en hel masse mennesker på rad og række er hoppet i vandet. Ringene smelter sammen til en bølge. Bølgen er så det sprog videnskabsmanden får samlet sammen ved at lade en masse menneskers sprog flyde sammen til noget der har et lille bidrag fra hver især.

Den store forskel på de to sprog er at videnskabsmandens sprog er uden centrum. Det er ikke set noget sted fra, det er ikke bundet til nogen krop. Hvis man overhovedet møder det nogen steder i det virkelige liv er det når man får et brev

Den daglige sprogbrug er personlig, hvorimod den videnskabelige sprogbeskrivelse er en upersonlig sum af alle de enkelte personers sprogbrug.

fra skattevæsenet: i henhold til den af Dem fremsendte skrivelse af 17/17 1917 skal man hermed anføre...«.

I hver eneste ring på min tegning er der et menneske med en livshistorie – en hel masse oplevelser. En meget stor del af oplevelserne har vi fælles med andre.

Hvis jeg fx siger at jeg skal besøge min bedstemor, vil de fleste forbinde noget med det, hygge, brunkager, gråt hår og kaffe af musselmalede kopper. Den lille rødhætte vil måske gyse en smule og tænke dengang..., og Anders And vil tænke på æblekage. Men alle vil have nogle oplevelser med en bedstemor de kan trække på, og selvom hver tænker på sin vil vi forstå hinanden. Sproget virker her fordi vores oplevelser med bedstemødre ligner hinanden og kan forklare hinanden.

På den måde bliver man en del af

sprogfællesskabet ved at deltage i den fælles virkelighed. Et ord får sin betydning af alt det vi har brugt det til, alle de situationer vi har mødt det i. Og vi forstår et ord ved at holde det op mod alle de oplevelser vi har haft med det. Man ser det ikke til hverdag, for man ser kun sproget når det ikke virker; men når man står overfor et ord man kun har set nogle få gange kan man se det. Ordet virker underligt blankt og man får en følelse af at være på gyngende grund. Først når man selv får en historie med ordet får man ligesom indkredset det. Det daglige sprog er på den måde opbevaret i vores livshistorier og det virker fordi vores liv er viklet ind i hinanden.

Og her er noget af forklaringen på at vi bliver så olme når nogen kommer og retter på os. Når man retter på vores sprog, retter man på vores liv med alle

dets oplevelser og gamle kærester, og på de forældre og lærerinder der med kærlighed eller dunk i hovedet har været med til at forme det.

Det forklarer imidlertid ikke min tan-tes trang til at rette i mine sætninger. Hvorfor i alverden kan hun ikke bare være ligeglad? Jeg kunne naturligvis slå mig til tåls med at hun var en forfærdelig gammel snobbet hejre og dermed basta. Men der er lige dét at jeg egentlig godt kan lide hende. Der er også en anden ting – fra tid til anden griber jeg mig selv i at rette på venner og bekendte, eller i at ærgre mig over en tilsyneladende talehæmmet speaker der med sine filipenserede stemmebånd radbrækker det danske sprog. Og da jeg er en helt igennem flink ung fyr må der være en forklaring.

Det usynlige og den lille forskel

Jeg tror at forklaringen er at sproget vil overses. Jeg sagde før at ingen lægger mærke til sproget når det virker, og i min historie skulle der en stram tante til, for at opmærksomheden blev flyttet fra det jeg sagde, til måden jeg sagde det på. Til hverdag forstår vi hinanden og opdager slet ikke den lille forskel, der altid vil være på to forskellige menneskers sprog. Derfor tror vi selvfølgelig også at der kun er ét sprog og det sprog er selvfølgelig det jeg har lært.

Og så har vi balladen når den lille forskel bliver så stor at den ikke kan overses. For nu skal fejlen findes, og da der er ét sprog og da jeg som bekendt har facitlisten, må fejlen til gengæld være din. Som brødre vi dele. Diskussionen er principielt uendelig, for det man diskuterer er i virkeligheden mit livs forrang for dit. Den naturlige udgang ville være en duel, stå mod stå. Alternativt kunne man henvende sig på Dansk Sprognævn og få en nedslående brevfuld både og.

Ekspertene vil slet ikke ned i sprogets

revner, deres opgave er at sidde i tårnet og tegne dem ind på et kort. I pauserne kan de så undre sig over medborgernes ufredelige omgang med sproget.

Men hvad sker der hvis man får lokket en ekspert ud af tårnet? Jeg fandt et eksempel i en læserbrevdebat om vores to kommateringssystemer, pausekomma og grammatisk komma.

Krig på kommakniven

Vi danskere er et fredeligt folkefærd. Vi er temmelig utilbøjelige til fx at starte borgerkrige. Men hvis en dag danskerne rejser sig mod deres egne, så vil kimen være lagt den ulyksalige dag i 1918 hvor pausekommaet slap ind i retskrivningsordbogen som alternativ til det grammatiske komma. Borgerkrigen vil formodentlig starte som en læserbrevsdebat for så at udvikle sig, og man må regne med at EF vil blive delt på spørgsmålet. Så galt gik det nu ikke i den debat jeg tænker på. Den er fra Berlingeren tilbage fra 1986.

Den startede med at en arkitekt Eric Steen talte kommaer i en kronik af lektor i dansk sprog Ole Tøgeby og syntes at der manglede 25. Han skriver så et læserbrev og harcelerer over sprogeksperten der ikke kan sætte kommaer. Og så var sprogeksperten i en slem klemme. For ganske vist var hans kronik korrekt kommateret med pausekommaer, men hvad hjælper det når ikke et øje aner hvad et pausekomma er, eller hvor det skal stå.

Ole Tøgeby klarede det nu rigtig elegant. I en kommentar på Berlingerenes debatsider argumenterer han sagligt for det fornuftige i at bruge pausekommasystemet og slutter så af med en triumf: han sidestiller kommatælleren med Knagsted fra Livens Ondskab – og enhver ved jo hvad Knagsted er for en kedelig karl. Selv en sprogekspert er nødt

til at slås for sine kommaer hvis hans faglige anseelse står på spil.

Erik Hansen kommer ham senere i debatten til undsætning ved at slå alle rekorder i usaglighed. Først stiller han spørgsmålet: skal vi have øst- eller vest-europæisk komma? Det grammatiske komma er mest udbredt i det udemokratiske Østeuropa, mens pausekommaet flourer i vest. Argumentet er selvsagt ikke særlig sagligt, men det er ganske morsomt, og det vender op og ned på det sædvanlige billede af kommasystemernes politiske basis, – normalt er det pausekommafolkene der bliver beskyldt for at være kommunister. Bagefter sætter han et par fælder op for tilhængere af det grammatiske komma: Hvem kan fx sætte et korrekt grammatisk komma i »Det opdager han aldrig at vi har gjort«?

Er eller bør?

Det specielle ved kommadebatten er at sprogvidenskabsfolkene går fra at tale om hvordan sproget *er*, og til at tale om hvordan det *bør* være. Normalt er det kun lægfolkene der beskæftiger sig med *bør*. Tag fx min tante og cand. mag'en, hun spurgte efter et *bør* og fik et *er*. Og det duer selvfølgelig ikke. Et *bør* kan lave om på verden det kan et *er* ikke, og min tante ville lave om på verden, i hvert fald på mig.

Sprogeksperten Ole Tøgeby bliver trukket ind i en *bør*-diskussion, det er hans egne kommaer der er til debat og han vælger derfor at gå efter manden og ikke efter bolden. Og fordi han vælger at tage udfordringen op, sker der noget med personen Ole Tøgeby, han går fra at være en lærd vatnise til at være en veldig ekspert, fra at være et øje i det høje til at være et rigtigt menneske med et verdensbillede der er værd at forsvare.

Og pludselig er hans viden respekt-indgydende, fordi han vil noget med

den. Fordi han har vilje får hans viden tyngde, uanset om man forstår grammatikken eller ej. Og den vilje kan kun komme til udtryk hvis eksperten slækker på sagligheden og lader sig selv komme til syne.

Den kedelige videnskab

Jeg er sikker på at både Ole Tøgeby og Erik Hansen nød deres frikvarter fra den temmelig blodfattig videnskabelige debatform. Den videnskabelige holdning til sproget bygger på Darwins »survival of the fittest«. Hvis et nyt udtryk dukker op i det danske sprog og breder sig, ja så er det et sundt udtryk. På den måde bliver alt lige fedt. Det der *er* er også det der *bør* være. Debatten drejer sig kun om at få fastslået, hvad det er der er. I den videnskabelige debat er alle nogenlunde lige meget eksperter og føler sig derfor ikke fristet til at tage fusen på hinanden med argumenter som, allerede de gamle vikinger sagde »fordi at«. Saglighed kræver nu engang at de der diskuterer kan vurdere indholdet i hinandens argumenter, de må altså vide nogenlunde lige meget om enmet. Derfor vil en debat mellem folk der har sprog som hovederhverv og folk der også har andet at tage sig til, aldrig blive helt saglig.

De kreative kværlanter

Og det er måske heller ikke nogen ulykke. Vi har nu en gang en arbejdsdeling og hvis blikkenslageren ikke er helt tilfreds med sprogmanden kan han jo lægge det på regningen næste gang han skifter en pakning. Det problematiske forhold mellem fagfolk og lægfolk er i det mindste produktivt, det kaster en masse læserbrevsdebatter og tidsskrifter af sig.

Jeg tror også at bevillingerne til universiteter og sprognævn ville blive skåret kraftigt ned hvis de ihærdige og ufredelige sprogrøgttere forsvandt, fanden

skulle da forske i sproget hvis det ikke var et problem. Fordelen ved den folkelige diskussion er netop at den er engageret, den synliggør sprogets revner og gør opmærksom på at sproget har faldgruber og tabuer. Hvis sproget var konfliktfrit og bare virkede havde vi overhovedet ikke brug for en sprogvidenskab.

En anden ting er at den videnskabelige debatform ikke er halvt så underholdende – hverken for fagfolk eller lægfolk. Og i virkeligheden er den nu heller ikke så tolerant som den selv tror. Den videnskabelige debat afstår ganske vist fra at dømme den ene sprogbruger frem for den anden, men til gengæld slår den hårdt ned på folk der gør sig til dommer.

Videnskabsfolk er også kun mennesker, de har også brug for at dele verden op i godt og ondt: Når det er godt at være tolerant må det være ondt at være intolerant. Som videnskabsmand kan man selvfølgelig ikke sige det ligeud når man skal være saglig. Så derfor har videnskaben opfundet begrebet hyperkorrekthed.

De hyperkorrekte er de der har så travlt med at være rigtige at de laver fejl af lutter iver. Og dem må man godt pege fingre ad selv om man er videnskabsmand, de hyperkorrekte krænker nemlig den videnskabelige norm: at alt er lige godt

Så vidt jeg kan se er det en meget udbredt figur hvor sprogeksperter og retshaveriske lægfolk mødes, et eksempel er vikingernes »fordi at«. Vi opdiger fx en pensioneret postmester der i de senere år med beklagelse har bemærket at de unge sprøjter sig med hash og siger »fordi at«. Han har tilmed erfaret at selv Dansk Sprognævn har sluppet grebet om sproget og lader nutidens tand fortære sprogstammen ved at tillade formen ...

Og så kan vi jo lade vores grammatiker fra før svare at måske er »fordi at« ikke nogen meget gammel form, men vikingerne brugte den og de er da vist ældre end postmesteren og røg bestemt ikke hash eller hvad? Jeg tror faktisk at sprogeksperterne får afreageret en del frustrationer på den måde, det kan ikke være let at gå rundt og være saglig altid, når alle andre slås og har det herligt.

Tilbage til start

Jeg skrev i indledningen at sprogeksperter og lægfolk ikke bare taler forskellige sprog, de taler også *om* forskellige sprog. Jeg synes egentlig at sprogeksperterne er blevet bedre til at tale og skrive et almindeligt dansk, eksperter i kommunikation måske undtaget, så det første problem forsvinder vel efterhånden.

Men det andet problem er principielt uløseligt. Eksperterne vil aldrig kunne levere den ønskede facitliste over sproget, da den jo ikke er at finde. Så alt i alt har vi de diskussioner vi fortjener, og de er egentlig gode nok så længe de ikke kræver dødsopfre. Til gengæld tror jeg at det ville hjælpe gevaldigt hvis eksperterne satte sig ind i den folkelige diskussionsform og accepterede den som et vilkår. Det er faktisk lægfolkenes sprog der findes, mens sprogeksperternes sprog kun er en nyttig konstruktion. Og lægfolkenes måde at diskutere sprog på er immervæk den naturlige. Sprogeksperterne behøvede såmænd ikke rejse så farlig langt for at foretage de nødvendige feltstudier, de har tilsyneladende ikke svært ved at falde ind i stilen når de vil. Og som vi har set giver det mere farverige debatter.

*Anders Basby, f. 1962
danskstuderende ved
Københavns Universitet*

Om argumentation i sproget

Vind og vejr. Påvirkninger og slutninger

Når speakeren i Danmarks Radio i radioavisen – på dansk – bebuder, at »i dag bliver der kun lidt regn«, og når derpå speakeren i den efterfølgende radioavis på engelsk annoncerer, at »there will be a little rain today«, så taler de to speakere om samme vejr, og de bruger formentlig samme officielle vejrudsigt som grundlag. Men de siger slet ikke det samme.

Forskellen i de to udsagn kommer fra forskellen i de to biord *kun lidt* over for *lidt* (»a little«). Det er sådanne »gradsbiord« og deres påvirkning af vores opfattelse af de beskrevne sagforhold, som jeg vil behandle i denne artikel.

I de to udtryk *kun lidt regn* og *lidt regn* ligger der en forskellig *drejning*, som viser forskelle i forventningerne til vejret. Danskeren, der forventer dårligt vejr – som sædvanligt – og derfor kan glæde sig til *kun lidt regn i dag*, og den engelske turist der optimistisk håber på godt vejr, men må slå koldt vand i blodet og forudse *lidt regn*.

De to gradsadverbier lægger altså en skala over forventningerne til vejret ind i udtrykkene, *kun lidt regn* forudsætter den »danske skala« der går opad mod *lidt regn* (= »noget regn«), hvor *kun lidt regn* så placerer regnmængden længere nede på skalaen. *Lidt regn* sætter »turistskalaen« for turistene, der håber på slet ingen regn, men må kravle op ad skalaen og placere lidt regn på den.

Den danske skala

↑ noget regn
+ kun lidt regn

Turistskalaen

+ lidt regn
↓ ingen regn

Som man kan se, er det ikke så lidt, udtrykkene *kun lidt* og *lidt* udretter i de to udsagn. Selv om det blot er små biord, giver de en mængde informationer, først og fremmest om hvordan afsenderen opfatter modtagerens forventninger, og om hvordan afsenderen vil lede modtageren mod en vis konklusion.

Sådanne udtryk er blevet behandlet i sprogvidenskaben, nærmere betegnet den »argumentative sprogvidenskab« der er opstået i Frankrig i 70'erne, og som er repræsenteret først og fremmest ved de to franske sprogforskere Oswald Ducrot og Jean-Claude Anscombre. Disse to sprogforskere har vist at argumentation sker ikke blot ved hjælp af sproget men i **sproget**, fordi der er visse sproglige udtryk, der har argumentative værdier indbygget i sig. Således er de ovenfor omtalte gradsbiord blevet kaldt »argumentative operatører«, »operatører« fordi de udfører en operation på det udsagn de optræder i, og »argumentative« fordi de drejer modtageren mod en vis type konklusion ved at indbygge en skala i udsagnet, en skala der, som vi skal se om lidt, fungerer som argumentationsgrundlag, som en slutningslov.

Argumentation i flygtningedebatten

Argumentative operatører er ikke altid helt uskyldige. Da de jo indlægger forudsatte antagelser i sætningen og ydermere drejer læseren mod visse slutninger, anvendes de hyppigt og gerne i politisk og journalistisk sprogbrug. Dette er blevet helt tydeligt i vinterens og forårets flygtningedebat, og sidst i debatten, hvor det diskuteredes om en vis gruppe

palæstinensere skulle udvises og sendes tilbage til Libanon eller ej.

I den situation gjaldt det om – alt efter hvor man stod – at finde argumenter for, om man skulle udvise palæstinenserne, eller *ikke* udvise dem. Og det allervigtigste argument i den sammenhæng var den fare der var for at de pågældende palæstinensere ville blive forfulgt og arresteret med hvad dermed måtte følge i Libanon. Man kan beskrive denne argumentation ved at placere to skalaer i forhold til hinanden:

Jo mere fare i L.	↑	↑	Jo mere opholdstilladelse i DK
Jo mindre fare i L.	↓	↓	Jo mindre opholdstilladelse i DK

Går man opad – eller nedad – på den ene skala, går man også opad – eller nedad – på den anden.

Nu kan det være sådan i politik og journalistik, men også i andre sammenhænge, at »rigtige« argumenter, dvs. holdbare argumenter som f.eks. beviser i form af dokumenter, officielle udtalelser, statistiker o.l. ikke passer til den konklusion man gerne vil føre læseren mod. Man kan så undlade at nævne sådanne dokumenter, de kan også blive væk, men ligefrem forfalske dem er der nok ingen der vil gribe til. Ingen vil gribes i direkte at lyve. Det gælder altså om at tale sandt, dvs. at overholde sandhedsbetingelsen, men alligevel argumentere. Her er sprogets argumentative operatorer yderst anvendelige – de fører nemlig også læseren mod visse konklusioner, og det endda uden at der ændres ved udsagnets egentlige sandhedsværdi (jævnfør ovenfor om vejret).

Afsenderens troværdighed kan dermed ikke drages i tvivl – i hvert fald ikke så let.

Her er nogle eksempler på, hvor man

i den omtalte flygtningedebat anvendte argumentative operatorer for enten at *minimere* eller *maksimere* faren for de pågældende palæstinensere. I månedsbladet Press, som eksemplerne er hentet fra, fremhæves det, at det – naturligvis – er Udenrigsministeriet der ønsker at minimere faren, mens Flygtningenævnet, og Press selv, maksimerer faren med henblik på at skaffe flygtningene opholdstilladelse. Således minimerer ambassadøren/Udenrigsministeriet faren ved at sætte forholdene i Libanon *højt* på en skala over lov og orden, og *lavt* på en skala over arrestationer som i eksemplerne her:

»Konklusionen er formentlig, at også på dette punkt bliver der *mere lov og orden i landet*«

+ lov og orden i Libanon	↑	↑	+ opholdstilladelse i DK
÷ lov og orden i Libanon	↓	↓	+ opholdstilladelse i DK

»Der forekommer dog formentlig fortsat enkelte arrestationer ... men ... antallet af disse *arrestationer* synes at blive *færre og færre*, hvis de ikke er ophørt«:

x (mange) arrestationer	↑	↑	+ opholdstilladelse
færre og færre arrestationer	↓	↓	÷ opholdstilladelse

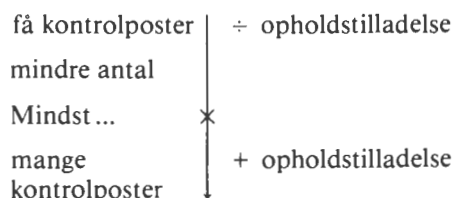
Ligeledes bruges antallet af kontrolposter som argument for at nægte opholdstilladelse:

»Antallet af kontrolposter bliver stadig *mindre* i takt med, at freden bliver mere stabil.«

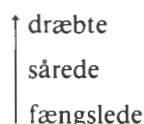
»Modparten« i denne debat, dvs. Flygtningenævnet og Press, her repræsenteret ved Amnesty International, anskuer derimod antallet af kontrolposter (det samme antal?) ud fra den stik mod-

satte synsvinkel, og leder ved brugen af gradsadverbiet »mindst«, mod den konklusion, at det er mange:

»Amnesty rapporterer for eksempel i efteråret 1991 om *mindst* 20 kontrolposter ...

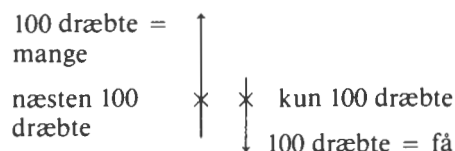
Press maksimerer endvidere faren ved at nævne sårede og dræbte ud over de fængslede, da der jo er en indbygget »fare«-skala mellem disse tre forhold:

Press maksimerer yderligere ved at pege opad mod et tal ved at anvende den argumentative operator »næsten«, som vi ser i flg. eksempel:

»... kampene (varer) i fem dage og koster *næsten* 100 dræbte og 200 sårede. Derudover oplyser Dansk Flygtningenævn, at omkring 500 palæstinensere bliver fængslet ...«

Havde der stået »kun 100 dræbte« ville det samme tal, 100, være sat på en nedadgående, minimerende skala:

Man kan se af disse eksempler, at det ikke er de nøgne fakta, tallene som sådanne, der bærer argumentationen,

men at det er anvendelsen af henholdsvis »næsten« og »kun«, der får de to udsagn til at være henholdsvis *argument for*, henholdsvis *argument mod* at lade de pågældende blive i Danmark.

Synsvinkelskift

Hvordan kan det nu gå til, at så små – og tilsyneladende uskyldige – signaler som »kun lidt«, »lidt«, »næsten« og »kun« kan få så stor virkning, nemlig den virkning at et og samme faktum bliver betragtet fra diametralt forskellig synsvinkel? Og derfor leder enten mod en slutning *for* eller en slutning *mod* en og samme sag?

Argumentative operatorer og slutningslove

En sprogteoretisk forklaring er, at disse argumentative operatorer aktiverer en bestemt type slutning, der har følgende form:

jo mere eller jo mindre faktum P gælder, jo mere eller jo mindre vil faktum Q gælde

Den slutningstype så vi allerede illustreret i eksemplet ovenfor med palæstinenserens opholdstilladelse i Danmark, hvor de to skalaer blev sat i forhold til hinanden:

jo mere fare i Libanon, jo mere grund til opholdstilladelse i DK

og den symmetriske slutning:

jo mindre fare i Libanon, jo mindre grund til opholdstilladelse i DK

Nu er det ikke sådan at »kun« og »næsten« osv. fortæller os *hvilket* faktum P og faktum Q er, og de fortæller os heller ikke hvad forholdet er imellem dem. Det er altså ikke de argumentative operatorer, der afgør at forholdet er som nævnt ovenfor, nemlig »jo mindre fare – jo

mindre grund til opholdstilladelse«. Det er noget loven siger. Andre gange er det moralen, praksis, den sociale norm der sætter, hvordan faktum P og faktum Q forholder sig til hinanden.

Men hvad »kun« og »næsten« osv. til gengæld gør, det er at aktivere selve *formen* på slutningen. Det er nemlig således at en sætning der indeholder »kun« altid vil starte en slutningsrække, en argumentationskæde, der starter med:

»jo mindre P, jo mere/ jo mindre Q«

mens »næsten« anvendt i en sætning vil starte den *modsatte* slutningsrække:

»jo mere P, jo mere/ jo mindre Q«.

De to operatører aktiverer altså en skala, »kun« i en nedadgående, minimerende retning, »næsten« i en opadgående maksimerende retning. Hvad der skal indsættes i stedet for P og Q, udfyldes af sætningens øvrige indhold, og om der skal sluttes mod et **mere Q** eller et **mindre Q**, afgøres som før sagt af sociale normer og vaner.

Man kan foretage en prøve på, om det nu også er rigtigt, at de argumentative operatører hellere leder mod en slutning af den ene type, end af den anden. En sådan prøve består i at lade en sætning, der indeholder en af disse operatører, efterfølges af begge typer slutning og se, hvilken fortsættelse der forekommer mest naturlig og mest logisk. Prøv selv i de næste eksempler at afgøre, hvilken konklusion der er bedst og tænk derefter på, hvilken »norm« det var, der førte mod den ene snarere end mod den anden fortsættelse:

- 1a) Klokken er næsten 8. Skynd dig!
- 1b) Klokken er næsten 8. Tag den bare med ro!

- 2a) Uret koster kun 400 kr. Køb det bare.

- 2b) Uret koster kun 400 kr. Lad være med at købe det!

De fleste, i hvert fald de fleste danskere, vil nok mene at (1a) er mere »naturlig«, mere »logisk« end (1b), og det kan forklares ved den »slutningslov« der aktiveres i form af en relation mellem den opadgående skala: »jo mere kl. er ...«, og så en »skynde sig-skala«:

jo mere kl. er	↑	jo mere skal man skynde sig
jo mindre kl. er	↑	jo mindre behøver man at skynde sig

Dette kan sættes på en »argumentationsform«, der ser således ud:

»Kl. er næsten 8« = **argumentation for følgen** »Du må skynde sig« **fordi** der gælder en **slutningslov**: jo mere klokken er, jo mere skal man skynde sig.

(1b) er hverken ugrammatisk eller forkert. Man må bare foretage flere udregninger og når, formodentlig, frem til at opfatte følgesætningen ironisk, fordi vi, i vores samfund, ikke har nogen norm, der siger at jo mere kl. er, jo mere kan man tage den med ro. Det skulle være, hvis klokken allerede er så mange, at det alligevel er for sent, og man derfor lige så godt kan tage den med ro...

I eksempel (2) er begge tekster naturlige, men de to modsatrettede konklusioner, nemlig den positive »Køb det bare« og den negative »Lad være med at købe det« når vi frem til ved at kombinere den nedadgående skala »koster kun 400 kr.« med to forskellige slutningslove. Den første siger, at »**jo mindre** noget (bl.a. et ur) koster, jo mere grund er der til at købe det« og den anden siger, at »**jo mindre** et ur koster, jo mere grund er der til **ikke** at købe det«, fordi kvaliteten med stor sandsynlighed er ringe.

»Gode signaler fra øst«

Jeg vil slutte med et eksempel hentet fra de første linjer i en fransk avisartikel. Eksemplet, som handler om Sovjetunionen og er fra marts 1990, hvor Sovjetunionen stadig var Sovjetunionen, viser dels, i hvor høj grad den indledende værdiladning i en tekst er styrende for vor tolkning af resten af teksten, dels hvordan vi – styret af dette indledende »argumentative program« – er rede til at vende op og ned på vores normale slutningslove for at få teksten til at hænge sammen:

»Nu kommer der gode signaler fra Øst. Sovjetunionens nye præsident fik kun lidt mere end $\frac{2}{3}$ af stemmerne, der hvor for ti år siden selv de dårligst scorerende officielle kandidater aldrig fik under 99,98 % af de afgivne stemmer. (...)« (Le Figaro, 18 marts 1990).

Den forventning som »gode signaler« vækker hos læseren, kommer i konflikt med »kun ... x antal stemmer« der peger nedad på en skala mod »få stemmer«. I vore demokratiske samfund, følger vi normalt en slutningslov om at »jo flere stemmer, jo bedre«. Endvidere anser vi i vesteuropæiske lande en stemmeandel på mere end $\frac{2}{3}$ som et højt tal, der er vanskeligt at kombinere med det minimerende »kun«. For at få teksten til at stemme, og for at respektere det argumentative program, som afsenderen startede med »gode signaler«, må vi vende vores slutningslove om i følgende retning:

Jo færre stemmer, jo bedre.

Denne anden »lov« viser sig at være helt forenelig med de følgende sætninger, hvor vi hører at de dårligst valgte kandidater aldrig fik færre end 99,98 %, og dermed kan tolke forfatterens hensigt som en – ironisk – kommentar til at det totalitære ét-parti valgssystem med dets nærmest 100 % stemmeopnåelse viser

tegn på bedring, dvs. tegn på mindre absolute resultater.

Alle disse slutninger og tolkninger er de små gradsadverbier »kun«, »lidt«, »mere end«, »aldrig ... under« med til at lægge ind i teksten, fordi de i sig selv er bærere af argumentative værdier.

Argumentation i sprog og tekster

Den argumentative lingvistik har i sin første fase beskæftiget sig først og fremmest med de argumentative operatorer såsom »kun«, »næsten«, »flere end«, »færre end«, fordi disse gradsbørd – som vi har set – så tydeligt aktiverer en skala og sætter denne i relation til en anden skala. I sin senere fase er den argumentative lingvistik blevet mere radikal og ser argumentative værdier overalt i sproget. F.eks. i værdiladede udtryk, og rigtigt er det, at en ytring som »Jeg så en god film i går« vil lede modtageren mod konklusionen »Den film vil/bør jeg se« fordi vi har en skala og en norm, der siger, at »jo bedre en film er, jo mere grund er der til at se den«. Mere tvivlsomt er det derimod, om den argumentative lingvistik kan bevare sin forklarende værdi, hvis den generaliseres til at gælde alle sproglige fænomener.

*Lita Lundquist, f. 1946,
professor i erhvervssprog,
Handelshøjskolen i
København.*

Sprogviden

1. I retskrivningsordbogen fra 1955 for-danskes det franske ord *coutume* til *kutyme*. I samme ordbog finder man to andre ord som ender på *-ume*: *ko-stume* og *parfume*. Hvad kan være grunden til at kun *kutyme* har fået en stavemåde med y?
 - e. slapsindet,
 - f. hugsyn,
 - g. hunskrue.
2. Hvilke ord i følgende ordpar er ikke beslægtet med hinanden?

fjord/port,
hånd/hente,
køkken/køge,
spor/spørge,
rød/rubin,
melis/melon
3. Hvilke af de følgende danske sted-navne udtales i rigsmålet med stød?

Mols, Mors, Møn, Rold, Terp,
Tilst, Vrads
4. Oversæt dette gammeldanske ord-sprog:

Fattig Mand skal icke haffue fawr
Quone eller Fæder hest. Thi der
stander mange hu at dennem
(o. 1600).
5. Hans Dahl udgav i 1875 sin Dansk Hjælpeordbog med forslag til hjem-lige ord som afløsning af fremmed-ord. Hvilke fremmedord svarer til føl-gende puristiske ord?
 - a. hærlædning,
 - b. varmestand,
 - c. jævnøbende,
 - d. lystegne,
 - e. slapsindet,
 - f. hugsyn,
 - g. hunskrue.
6. Hvad betyder *recepisse*?
 - a. kvittering,
 - b. urinprøve,
 - c. produktionstilbagegang,
 - d. kvindelig receptionist.
7. Vælg korrekt *de* eller *dem* i følgende sætninger
 - a. de/dem som du kommer til at beskadige, skal du bare smide væk
 - b. de/dem som du kommer til at be-skadige, skal bare smides væk
8. Find stavfejlén eller stavfejlén:

bagatellisere,
financiere,
heftig,
karnevalet,
parallelisere,
takle,
yoghurt.
9. Udtrykket *have en skrue løs* kendes første gang i dansk i et skrift fra 1732, 1844, 1901?
10. *Nyholland* er et ældre navn på
 - Argentina?
 - Amager?
 - Australien?